

JANUSZ PIASNY

DOCHODY W GOSPODARSTWACH INDYWIDUALNYCH
W OKRĘGU ŚRODKOWYM ZACHODNIM

I

W okresie dwudziestolecia powojennego zaszły poważne zmiany gospodarcze, społeczne i socjologiczne na wsi. Symptomami wielu z nich mogą być zmiany w poziomie i strukturze dochodów oraz konsumpcji. Dlatego też przedstawienie poziomu i tendencji rozwojowych dochodów ludności wiejskiej wydaje się celowe i potrzebne.

W rozważaniach swoich ograniczymy się jednak tylko do jednej grupy ludności wiejskiej, a mianowicie do ludności gospodarującej indywidualnie. Jest to grupa najliczniejsza, bo obejmuje około 59% całej ludności zamieszkałej na wsi, a prawie 87% ludności żyjącej z rolnictwa w badanym kręgu¹.

Podstawą rozważań będą wyniki rachunkowości rolnej, prowadzonej przez indywidualne gospodarstwa chłopskie pod kierunkiem Instytutu Ekonomiki Rolnej w okręgu rolniczym, tzw. środkowym zachodnim, obejmującym swym zakresem terytorialnym prawie całe województwa: poznańskie i bydgoskie². Gospodarstwa indywidualne wchodzące w zakres tego okręgu są bardzo zbliżone pod względem struktury gospodarczej i wyników gospodarowania, co pozwala przyjąć z pewnym uproszczeniem, że obliczenia dochodów i konsumpcji z okręgu są charakterystyczne zarówno dla Poznańskiego, jak i Bydgoskiego.

Analizę dochodów ograniczam do lat 1952/53—1962/63, ponieważ dla tego okresu są najpełniejsze i najbardziej jednolite wyniki badań. Podstawą obliczeń średnich dla okręgu środkowego zachodniego była rachun-

¹ Obliczono na podstawie Rocznika Statystycznego GUS, Warszawa 1964, s. 31 i '38.

² Wyniki rachunkowości rolnej grupowane były poprzednio w ramach rejonów społeczno-ekonomicznych, a od 1955/56 r. zaczęto je grupować według okręgów rolniczych. W naszym przypadku poprzedni podrejon środkowo-zachodni (poznańsko-bydgoski) został nazwany okręgiem środkowym zachodnim i zachował identyczny zasięg terytorialny. Zarówno w skład poprzedniego podrejonu, jak i obecnego okręgu rolniczego nie wchodziły następujące powiaty z województwa poznańskiego: Kalisz, Koło, Konin, Piła, Sępca i Turek, a z województwa bydgoskiego powiaty: Aleksandrów Kujawski, Chojnice, Lipno, Radziejów, Rypin i Włocławek.

kowość rolna, prowadzona przez; około 140 indywidualnych gospodarstw, a podstawą obliczeń średnich ogólnopolskich — wyniki rachunkowości około 1300 gospodarstw. Trzeba zaznaczyć, że gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną w badanym okręgu są, przeciętnie biorąc, większe obszarowo (około 9 ha) od gospodarstw badanych w innych okręgach kraju (średnia wielkość gospodarstw badanych w Polsce wynosi ponad 6 ha). Ponadto gospodarstwa w okręgu środkowym zachodnim odznaczają się większą liczbą członków rodziny, przypadających na 1 gospodarstwo (w 1962/63 r. — 4,76 osób), niż wynosi średnia dla gospodarstw badanych w całej Polsce (4,3 osoby). Odsetek osób w wieku ponad 14! lat w gospodarstwach chłopskich jest natomiast bardzo zbliżony do średnich w skali całego kraju (tabela 1).

Tabela 1

Dane o gospodarstwach prowadzących rachunkowość rolną

Lata	Polska				Okręg środkowy zachodni			
	Ilość gospodarstw prowadzących rachunkowość	Średnia wielkość w ha	Przeciętna liczba członków rodziny		Ilość gospodarstw prowadzących rachunkowość	Średnia wielkość w ha	Przeciętna liczba członków rodziny	
			ogółem ^{a)}	w tym od 14 lat			ogółem ^{a)}	w tym od 14 lat
1952/53	1517	6,06	4,47	3,27	164	9,3	4,76	3,51
1955/56	1384	6,16	4,43	3,19	126	9,1	4,53	3,29
1957/58	1192	6,20	4,35	3,07	146	9,45	4,94	3,26
1959/60	1199	6,20	4,36	3,11	138	9,22	4,97	3,20
1961/62	1314	6,37	4,39	3,15	138	8,24	4,82	3,23
1962/63	1342	6,36	4,34	3,17	132	8,24	4,76	3,20

^{a)} Członkowie rodziny, utrzymujący się z gospodarstwa łącznie z częściowo przebywającymi poza gospodarstwem i niestale stołującymi się w gospodarstwie, np. młodzież szkolna.

Źródła: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych, Wyd. I ER Warszawa; za poszczególne lata: 1952/53 - s. 8, 9 i 20; 1955/56 - s. 9 i 21; 1957/58 - s. 9 i 28; 1959/60 - s. 12 i 54; 1961/62 - s. 16, 17 30 i 57; 1962/63 - s. 17, 18, 59.

Trzeba jeszcze zastrzec, że wyników uzyskanych z badań rachunkowości rolnej nie należy mechanicznie odnosić jako przeciętnych do całej zbiorowości gospodarstw chłopskich. Wynika to z dwóch podstawowych przyczyn:

a) odmiennej struktury zbiorowości badanej w stosunku do rzeczywistej występującej w danym okręgu,

b) wyższej produktywności gospodarstw badanych w stosunku do ogółu gospodarstw chłopskich.

Pierwszy czynnik w pewnej mierze został wyeliminowany poprzez obliczanie średnich arytmetycznych ważonych, gdzie wagami były rzeczywiste liczby i struktura gospodarstw. Drugi zaś czynnik nie daje się

bezpośrednio wyeliminować. Dlatego też trzeba pamiętać, że średnie przedstawione w artykule odnoszą się do zamożniejszych grup gospodarstw chłopskich. Gospodarstwa prowadzące rachunkowość znajdują się najczęściej na wyższym poziomie od przeciętnych gospodarstw przede wszystkim w zakresie kultury rolnej i ogólnej, co z kolei znajduje swój wyraz w poziomie i strukturze produkcji, a także w podejściu do podziału dochodów na spożycie i akumulację, a szczególnie na inwestycje. Z reguły gospodarstwa, prowadzące rachunkowość w szerszym zakresie, korzystają z zakupów środków produkcji, kontraktacji bardziej opłacalnych roślin itp. Stąd też wielkości dochodów i ich struktury w odniesieniu do całej zbiorowości gospodarstw mogą być nieco różne od omawianej przeze mnie w artykule.

Wyższość poziomu gospodarowania gospodarstw badanych wyraża się szczególnie w lepszych plonach, a szczególnie w, większej obsadzie bydła i trzody chlewnej na 1 gospodarstwo rolne. Jeżeli na przykład wyrazić tę wyższość w liczbach względnych w stosunku do wyników obliczanych przez GUS, przyjętych jako 100, a odnoszących się do całej zbiorowości gospodarstw chłopskich w Poznańskim i Bydgoskiem, to dla 1962 r. uzyskujemy następujące wskaźniki: plony zbóż z 1 ha upraw — 101, plony ziemniaków — 109, plony buraków cukrowych — 123, ilość sztuk bydła na 100 ha użytków rolnych — 140, ilość sztuk krów — 133, mleczność krów od 1 sztuki — 123, ilość sztuk trzody chlewnej na 100 ha użyt-

Tabela 2

Porównanie wskaźników produktywności gospodarstw prowadzących rachunkowość dla IER i gospodarstw indywidualnych w ogóle według danych GUS w 1962 r. w okręgu środkowym zachodnim

Wyszczególnienie	Wyniki obliczone przez GUS ^{a)}	Dane uzyskane przez IER	Dane IER w stosunku do wyników GUS
Plony zbóż (cztery) z ha upraw w q	20,2	20,4	101
Plony ziemniaków z ha upraw w q	151	166,0	109
Plony buraków cukr. z ha upraw w q	261	320,0	123
Ilość sztuk bydła na 100 ha użytków rolnych	45	63	140
Ilość sztuk krów na 100 ha użytków rolnych	27	36	133
Mleczność krów na 1 szt. w litrach	2 215	2 726	123
Ilość sztuk trzody chlewnej na 100 ha użytków rolnych	91	113	124
Wartość produkcji globalnej na 1 ha użytków rolnych w zł	13 368	14 624	109

^{a)} Wyniki obliczono jako średnie na podstawie danych odnoszących się do województw: bydgoskiego i poznańskiego.

Źródła: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1961/62, Wyd. IER Warszawa 1063, ss. 3, 54 i 70 oraz Rocznik Statystyczny 1963.. GUS Warszawa 1963, ss. 205, 212, 216, 219.

ków rolnych — 124. Wyrażając ogólnie tę wyższość gospodarowania syntetycznym wskaźnikiem wartości produkcji globalnej na 1 ha użytków rolnych należy stwierdzić, że gospodarstwa, prowadzące rachunkowość rolną, miały w 1961/62 r. produkcję globalną wyższą o 9% od produkcji obliczonej przez GUS na podstawie całej zbiorowości chłopskiej (tabela 2).

W pozostałych omawianych latach rozpiętości te były większe i sięgały do 40%. W ostatnim okresie daje się wyraźnie dostrzec tendencję powolnego zmniejszania się rozpiętości pomiędzy danymi GUS a gospodarstwami prowadzącymi rachunkowość rolną.

II

Podstawą, punktem wyjścia obliczenia dochodów jest produkcja globalna i produkcja czysta gospodarstwa chłopskiego. Dochody bowiem ludności chłopskiej — jeśli nie bierze się pod uwagę dochodów płynących spoza rolnictwa — stanowią tę część produkcji czystej rolnictwa, która po przekazaniu części na rzecz społeczeństwa, w postaci świadczeń do budżetu państwa, pozostaje do dyspozycji jako tzw. dochód rolniczy. Uwzględniając zaś także dochody ludności chłopskiej, pochodzące spoza rolnictwa, uzyskujemy następujący schemat wytwarzania dochodów w gospodarstwach chłopskich:

1) produkcja globalna gospodarstwa — nakłady materiałowo-pieniężne = produkcja czysta;

2) produkcja czysta + dochody spoza gospodarstwa ~ dochód ogólny gospodarstwa;

3) produkcja czysta — świadczenia (podatki, ubezpieczenia, czynsze dzierżawne i procenty, opłata pracowników najemnych) = dochód rolniczy;

4) dochód rolniczy + dochód spoza gospodarstwa = dochód osobisty;

5) dochód osobisty — spożycie — splaty, dary i wiana = różnica stanu majątkowego (akumulacja).

Produkcję globalną gospodarstwa oblicza się sumując wartość całej produkcji rolniczej, roślinnej i zwierzęcej łącznie z nakładami z własnego gospodarstwa (pasze i nasiona) zużytymi na uzyskanie tej produkcji. Do produkcji globalnej gospodarstwa zalicza się także wartość produkcji nierolniczej uzyskanej z lasów, torfów, żwiru itp. Odejmując od produkcji globalnej nakłady materiałowo-pieniężne na: produkcję roślinną i zwierzęcą, naprawy i konserwacje, amortyzację środków trwałych (bez inwentarza żywego), materiały pomocnicze (opał i światło, prąd elektryczny i inne materiały pędne) oraz ogólne koszty prowadzenia gospodarstwa (przemiał, wypożyczanie koni, maszyn itp.) uzyskuje się produkcję czystą danego gospodarstwa.

Produkcja czysta ulega podziałowi na cztery części według przeznaczenia: dla państwa (podatki, obowiązkowe dostawy³ i ubezpieczenia); dla różnych właścicieli środków produkcji jako zapłata za wypożyczenie narzędzi, maszyn i innych środków trwałych; dla pracowników najemnych tworzących wspólnie z gospodarującą rodziną nową wartość oraz dochód rolniczy. W ten sposób dochód rolniczy stanowi wynagrodzenie za pracę gospodarującej rodziny.

Uzyskany dochód rolniczy łącznie z dochodem spoza gospodarstwa stanowi tzw. dochód osobisty, pozostający do ostatecznej dyspozycji rodziny chłopskiej.

Dochody spoza gospodarstwa mają bardzo różny charakter ekonomiczny. Mogą to być dochody z pracy najemnej w sektorze państwowym w mieście i na wsi, mogą też pochodzić z furmaństwa, prowadzenia warsztatu rzemieślniczego itp. Z tymi dochodami mamy do czynienia szczególnie wtedy, gdy rozpatruje się tzw. grupę chłopów-robotników. Dochody spoza gospodarstwa mogą także pochodzić z budżetu państwa, głównie wówczas, gdy są zwrotem w razie wypadku losowego (pożar, gradobicie, upadek zwierzęcia) składek ubezpieczeniowych wniesionych w poprzednich latach. Do dochodów spoza gospodarstwa zalicza się także różnego rodzaju premie i nagrody pochodzące z budżetu państwa.

Dochód osobisty w zasadzie dzieli się na dwie części: spożycie i akumulację. Często jednak dzieli się on na trzy części, gdyż obok dwóch podstawowych form podziału w grę wchodzi jeszcze spłaty rodzinne, dary i wiana.

Dochody gospodarstw chłopskich kształtują się przede wszystkim pod wpływem wytworzonej w danym roku produkcji i cen na artykuły rolne oraz wysokości obciążeń przekazywanych państwu. Odgrywają tu również dużą rolę wielkości nakładów na produkcję i dochody spoza gospodarstwa. Te ostatnie w badanym rejonie stanowią ponad 11% ogólnego

³ Obciążenia z tytułu obowiązkowych dostaw obliczane są w Instytucie Ekonomiki Rolnej jako różnica między wartością tych dostaw wyliczonych według cen zużycia wewnętrznego a wartością zrealizowaną według cen płaconych przez państwo za dostawy obowiązkowe. Różnica pomiędzy gotówką otrzymaną za dostawy obowiązkowe wg cen państwowych, a wartością tych dostaw oszacowaną przez IER w oparciu o tzw. ceny zużycia wewnętrznego, jest odprowadzona w podziale wytworzonego dochodu na konto obciążeń z tytułu obowiązkowych dostaw. Podstawą cen zużycia wewnętrznego dla zbóż i ziemniaków są ceny zbliżone do wolnorynkowego skupu państwowego, a dla trzody i bydła przyjęto ceny płacone przy kontraktacji. Por. Z. Kozłowski, *Próba szacunku świadczeń chłopskich w formie obowiązkowych dostaw produktów rolnych*, „*Ekonomista*” 1958, nr 3; oraz: *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1961/62*, IER Warszawa 1963, s. 9—14. Ustalane przez IER ceny zużycia wewnętrznego były niejednokrotnie już dyskutowane i publikowane w wydawnictwie Zagadnienia Ekonomiki Rolnej w artykułach: Z. Kozłowskiego, E. Gorzelaka oraz w opracowaniach M. Czerniewskiej.

nego dochodu gospodarstwa. Ostatecznym jednak dochodem uzyskiwanym w danym roku przez gospodarstwo jest dochód osobisty, składający się z dochodu rolniczego i dochodów spoza gospodarstwa.

Intensyfikacja produkcji rolnej od 1955/1956 r. powodowała, że udział nakładów materialnych w produkcji globalnej wzrastał z każdym rokiem. Co prawda, poważniejszą rolę odegrała tu podwyżka cen nawozów sztucznych, która miała miejsce w 1957 r. oraz coraz większe dokupno od państwa pasz treściwych, w związku z rozwojem tuczu trzody i jednoczesnym wzmocnionym rozwojem pogłowia bydła. Intensyfikacja produkcji rolnej w badanym okresie doprowadziła do zmiany struktury wartościowej produkcji globalnej. W 1955/1956 r.— 58% produkcji rolniczej stanowiła produkcja roślinna a 42% tylko produkcja zwierzęca. W następnych latach zaś nastąpił systematyczny wzrost udziału produkcji zwierzęcej w całokształcie produkcji rolniczej, szczególnie na skutek dużego przyrostu żywca, mleka i jaj. W ostatnim badanym roku wartość produkcji zwierzęcej wzrosła do 49%, a wartość produkcji roślinnej spadła do 51%. Zmiana proporcji w końcowych latach badanego okresu jest wynikiem dość dużego rozwoju hodowli bydła.

Zwiększającej się produkcji rolniczej towarzyszyły, jak już stwierdzono, rosnące z roku na rok nakłady materialne niezbędne dla wytworzenia produkcji globalnej. Nakłady te wzrosły z 26 900 zł w 1952/1953 r. do 28 500 zł w 1962/1963 r. na 1 gospodarstwo rolne. To w konsekwencji prowadziło do tego, że zwiększone nakłady na produkcję spowodowały, iż tempo przyrostu produkcji czystej było mniejsze niż produkcji globalnej, toteż udział produkcji czystej w produkcji globalnej gospodarstw zmalał w ciągu badanych lat około 5%. O zarysowanych wyżej tendencjach informują tabele 3 i 4.

Z tabeli 3 i 4 wynika także, że produkcja nierolnicza w gospodarstwach w okręgu środkowym zachodnim nie odgrywała prawie żadnej roli w wytwarzaniu dochodu. Wahala się ona od 100 zł do 400 zł na 1 gospodarstwo. Oznacza to, że dochody z produkcji torfu, trzciny, wikliny i sprzedaży żwiru są przeciętnie biorąc znikome i praktycznie nie odgrywają żadnej roli w tworzeniu dochodów gospodarstw chłopskich w Poznańskim i Bydgoskiem.

Znacznie większy wpływ na zwiększanie się dochodów w interesującym nas okresie wywierały dochody spoza gospodarstwa, w tym głównie z pracy zarobkowej. Dochody te wzrastają z 3400 zł w 1952/1953 r. do 7000 zł w 1962/1963 r. na 1 gospodarstwo, co w efekcie spowodowało, że udział tej grupy dochodów w ogólnym dochodzie gospodarstwa wzrósł z 6,6% do 11,1%, a w 1961/1962 r. nawet do 11,8%. Wzrost dochodów spoza gospodarstwa miał bezpośredni wpływ na zwiększenie się dochodów osobistych ludności chłopskiej.

Natomiast na kształtowanie się dochodu rolniczego, poza czynnikami

Tabela 3

Wytwarzanie i podział dochodów w gospodarstwach chłopskich w okręgu środkowym zachodnim (w tys. zł)

Wyszczególnienie	1952/53	1955/56	1957/58	1959/60	1961/62	1962/63
Wytwarzanie dochodu						
1. Produkcja globalna	59,0	88,5	101,9	108,9	113,6	114,8
w tym: rolnicza	58,9	88,3	101,9	108,5	113,6	114,7
nierolnicza	0,1	0,2		0,4	—	0,1
2. Nakłady materiałowe	26,9	38,8	49,6	57,5	57,8	58,5
3. Produkcja czysta	32,1	49,7	52,3	51,0	55,8	56,3
4. Dochód spoza gospodarstwa	3,4	3,5	5,3	6,6	7,4	7,0
5. Dochód ogólny	35,5	53,2	57,6	57,6	63,2	63,3
Podział produkcji czystej						
6. Produkcja czysta	32,1	49,6	52,3	51,0	55,8	56,3
7. Podatki	5,4	5,7	5,1	5,9	5,4	5,7
8. Obciążenie z tytułu obow. dostaw	5,1	10,2	5,1	4,9	4,1	4,4
9. Ubezpieczenia	0,4	0,4	1,3	1,1	1,2	1,2
10. Inne do Skarbu Państwa	0,01	0,01	0,1	0,3	0,4	0,7
11. Czynsze dzierżawne i procenty	0,01	0,01	0,1	0,9	0,2	0,2
12. Pracownikom najemnym	2,5	2,4	3,2	2,7	2,8	2,9
13. Dochód rolniczy	18,68	30,8	37,4	35,5	41,7	41,2
Dochód osobisty i jego podział						
Dochód osobisty	22,08	34,3	42,8	42,1	49,1	48,2
15. Wartość spożycia ogółem	22,18	29,6	33,8	37,4	39,4	42,9
16. Różnica stanu majątkowego	-0,1	4,7	9,0	4,7	9,7	5,3

Źródło: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za poszczególne lata: 1952/53 — s. 23; 1955/56 - s. 25; 1957/58 - s. 38; 1959/60 - s. 61; 1961/62 - s. 64; 1962/63 - s. 65.

wysokości produkcji i wysokości cen, wpływały również obciążenia względem państwa. W interesującym nas okresie nastąpił wyraźny spadek obciążeń, szczególnie z tytułu obowiązkowych dostaw. Obciążenia te stanowiły w 1952/1953 r. w Poznańskim i Bydgoskiem 15,8% produkcji czystej gospodarstw, a w 1962/1963 r. już tylko 7,9%. W liczbach absolutnych obciążenia z tytułu obowiązkowych dostaw na 1 gospodarstwo wynosiły ponad 10 000 zł w 1955/1956 r., a w 1962/1963 r. spadły do około 4400 zł, co oznacza spadek obciążeń o 56%. Zmniejszenie obciążeń gospodarstw nastąpiło głównie z powodu zniesienia części obowiązkowych dostaw, np. mleka, podwyższenia cen płaconych rolnikom oraz również z szerzej stosowanych ulg.

Inne obciążenia produkcji czystej gospodarstw, poza ubezpieczeniem, w całym badanym okresie nie wykazywały większych zmian. Oznacza to ich dużą stabilność i niezależność od zmian wielkości wartości produkcji rolniczej.

Tabela 4

Struktura wytwarzania i podziału dochodu w gospodarstwach chłopskich w okręgu środkowym zachodnim (w procentach)

Wyszczególnienie	1952/53	1955/56 J	1957/58	1959/60	1961/62	1962/63
Wytwarzanie dochodu						
1. Produkcja globalna	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:						
rolnicza	99,8	99,8	100,0	100,0	100,0	100,0
nierolnicza	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
2. Nakłady materialne	45,6	43,8	48,7	53,0	50,8	51,0
3. Produkcja czysta	54,4	56,2	51,3	47,0	49,2	49,0
4. Produkcja czysta	90,4	93,4	90,8	88,6	88,2	88,9
5. Dochód spoza gospodarstwa	9,6	6,6	9,2	11,4	11,8	11,1
6. Dochód ogólny	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Podział produkcji czystej						
7. Produkcja czysta	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
8. Podatki	16,9	11,5	9,8	11,7	9,7	10,1
9. Obciążenie z tytułu obowiązkowych dostaw	15,8	20,6	9,8	9,7	7,4	7,9
10. Ubezpieczenia	1,3	0,9	2,5	2,3	2,1	2,1
11. Inne do Skarbu Państwa	0,1	0,1	0,2	0,3	0,7	1,2
12. Czynsze dzierżawne i procenty	0,2	0,1	0,3	0,2	0,3	0,3
13. Pracownikom najemnym	7,7	4,9	6,0	5,3	5,0	5,3
14. Dochód rolniczy	58,0	61,9	71,4	69,5	74,8	73,1
Dochód osobisty i jego podział						
15. Dochód osobisty	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
16. Wartość spożycia ogółem	100,3	86,3	76,9	88,9	79,9	89,1
17. Różnica stanu majątkowego	-0,3	13,7	23,1	11,1	20,1	10,9

Opracowano na podstawie tabeli J.

Do rzędu tego rodzaju obciążeń zaliczyć należy różnego rodzaju podatki, czynsze dzierżawne oraz różne opłaty do skarbu państwa. Zaznaczyć jedynie trzeba, że wśród tych obciążeń największy ciężar stanowiły podatki (szczególnie podatek gruntowy), które średnio biorąc wynosiły ponad 10% całej produkcji czystej, ubezpieczenia zaś ponad 2%, a pozostałe płatności na rzecz państwa (bez dostaw obowiązkowych) mniej niż 1%.

Ogólnie biorąc wszystkie obciążenia gospodarstw w Poznańskim i Bydgoskim na rzecz państwa wynosiły w 1952/1953 r. 42% produkcji czystej, a w 1962/1963 r. spadły do około 26%. Spadek obciążeń gospodarstw został spowodowany, jak już wyżej wspomniano, w decydującej mierze spadkiem ciężaru obowiązkowych dostaw. Zmniejszenie się obciążeń z tytułu obowiązkowych dostaw nastąpiło dwiema drogami, a miano-

wicie poprzez stopniowe zmniejszanie wymiaru dostaw oraz podwyżkę cen płaconych rolnikom za te dostawy. Z tych i innych względów dochód rolniczy wzrósł z 18 700 zł w 1952/1953 r. do 41 200 zł w 1962/1963 r. na 1 gospodarstwo.

Wzrost istotny dochodu rolniczego w gospodarstwach chłopskich, jak również widoczny wzrost dochodów spoza gospodarstwa spowodowały w badanym okresie, że dochody osobiste wzrosły z 22 000 zł w 1952/1953 r. do 48 200 zł w 1962/1963 r. na 1 gospodarstwo. Wzrost dochodu osobistego na gospodarstwo o około 120% znajduje również swe odbicie we wzroście dochodu osobistego, przypadającego na 1 członka rodziny chłopskiej. I tak na przykład dochód osobisty w 1952/1953 r. na członka rodziny wynosił około 4690 zł, a w 1962/1963 r. wzrósł już do ponad 10 000 zł, to jest o około 115%. Ten szybki przyrost dochodów osobistych zarówno na gospodarstwo, jak i na członków rodzin chłopskich spowodował w dalszej konsekwencji wzrost konsumpcji w gospodarstwach chłopskich na przestrzeni całego okresu badanego o 100%, a nakłady na inwestycje, mimo pewnych wahań, wzrosły ponad trzykrotnie. O tendencjach tych informuje tabela 5.

Wykazana w tabeli 5 dynamika podstawowych elementów wytworzonego i podzielonego dochodu w gospodarstwach chłopskich oparta jest na cenach bieżących. Zarysowane tendencje wzrostu nie oznaczają jednak identycznych zmian w fizycznych rozmiarach poszczególnych elementów, w badanym bowiem okresie zachodziły zmiany cen. Stąd faktyczne zmiany w fizycznych rozmiarach części składowych dochodu następowały wolniej niż wynika to z obliczeń w cenach bieżących.

Dla przykładu można tu podać, że przeciętne ceny skupu obowiązkowego i ponadobowiązkowego ważniejszych produktów rolnych zmieniały się w badanych latach następująco⁴:

	1953	1956	1958	1960	1962	1963
Pszenvica za 1 q w zł	103	190	267	262	236	261
Żyto za 1 q w zł	66	112	167	160	150	156
Jęczmień za 1 q w zł	73	99	229	277	267	281
Owies i mieszanki za 1 q w zł	64	75	144	134	123	137
Ziemniaki jadalne za 1 q w zł	38	78	74	84	85	88
Buraki cukrowe za 1 q w zł	48	51	60	60	60	60
Bydło (bez cieląt) za 1 kg w zł	3,4	6,5	8,8	10,2	10,7	10,1
Trzoda chlewna za 1 kg w zł	9,6	12,4	14,7	15,5	16,0	16,5
Mleko za 1 litr w zł	1,08	1,71	2,31	2,34	2,34	2,38
Jaja za sztukę	1,06	1,20	1,40	1,46	1,57	1,63

We wszystkich latach ceny uzyskiwane przez rolników w transakcjach wolnorynkowych były znacznie wyższe od średnich cen skupu,

⁴ Por. Rocznik Statystyczny 1964, Warszawa 1964, s. 277.

a zmiany w ich wielkości były mniejsze. Tak na przykład ceny za 1 kwintal w latach 1953—1963 wzrosły następująco: pszenicy z 338 zł do 431 zł, żyta z 276 zł do 357 zł, jęczmienia z 277 zł do 376 zł, owsa z 270 zł do 362 zł, a ziemniaków z 98 zł do 115 zł. Poważnie wzrosły w tym okresie jednak ceny średnie za 1 sztukę zwierząt hodowlanych, np. w przypadku krów dojnych z 2639 zł do 5835 zł, prosiąt z 192 do 340 zł, koni roboczych z 2212 zł do 7341 zł, a źrebiąt jednorocznych z 923 zł do 3469 zł. Warto tu jeszcze dodać, że w zakresie cen zwierząt hodowlanych ceny w województwach: poznańskim i bydgoskim były średnio o 10% wyższe od podanych wyżej⁵. Obliczenie szczegółowe wpływu zmian cen na kształtowanie się poszczególnych elementów dochodów gospodarstw wykracza jednak poza możliwości ujęcia tego zagadnienia w niniejszym opracowaniu⁶.

Rozpatrując natomiast wytwarzanie dochodów w różnych grupach gospodarstw chłopskich obserwuje się wyraźny związek poszczególnych elementów dochodu z obszarem gospodarstwa. W poszczególnych latach prawidłowości te występują w różnym natężeniu.

Badania wykazują, że w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa rosną następujące elementy wytwarzanego dochodu: produkcja globalna i produkcja rolnicza, w tym zarówno roślinna, jak i zwierzęca. Wraz ze wzrostem obszaru gospodarstwa rosną także nakłady materialne, podatki, obciążenia z tytułu dostaw obowiązkowych, ubezpieczenia oraz opłata pracowników najemnych. Jest to zjawisko zupełnie zrozumiałe, ponieważ wraz ze zwiększeniem się obszaru gospodarstw rośnie produkcja i rosną obciążenia, które są związane z jednostką obliczeniową, jaką jest 1 ha. Wzrost jednak obciążeń, szczególnie podatków i ubezpieczeń, nie jest proporcjonalny do wzrostu obszaru gospodarstwa, stąd w dochodach rolniczych nie obserwuje się już tak wielkich różnic, jak w zakresie produkcji czystej.

Odwrotną tendencję wykazują natomiast dochody spoza gospodarstwa, które zmniejszają się absolutnie w miarę zwiększania się obszaru gospodarstwa. Tak na przykład w grupie gospodarstw do 3 ha wynosiły one średnio w 1961/1962 r. prawie 15 000 zł, a w grupie 10 do 15 ha już tylko 2500 zł. Tę prawidłowość należy tłumaczyć tym, że rezerwy siły roboczej a często i pociągowej, w gospodarstwach mniejszych są powszechniej wykorzystane poza produkcją rolniczą. Rezerwy te, jak

⁵ Por. Rocznik Statystyczny 1964, Warszawa 1964. s. 278.

⁶ Udaną próbę obliczeń w tym zakresie przeprowadziła M. Czerniewska w odniesieniu do gospodarstw w skali ogólnopolskiej. Autorka bardzo szczegółowo obliczyła agregatowe wskaźniki cen i zastosowała je do obliczenia realnych zmian w fizycznych rozmiarach dochodów. Por. M. Czerniewska, *Dochody gospodarstw chłopskich w 1960/61*, Instytut Ekonomiki Rolnej, Warszawa 1962, **Studia i Materiały**, zeszyt 42.

Tabela 5

Dynamika podstawowych elementów wytworzonego i podzielonego dochodu w gospodarstwach chłopskich w okręgu środkowym zachodnim

Wyszczególnienie	1952/53	1955/56	1957/58	1959/60	1961/62	1962/63
Na 1 gospodarstwo chłopskie w tys. zł						
Przychody z produkcji towarowej	19,1	31,0	46,5	51,1	56,7	55,1
Obciążenia z tytułu obowiązkowych dostaw	5,1	10,2	5,1	4,9	4,1	4,4
Spżycie naturalne	13,1	13,9	14,9	15,6	14,8	15,9
Produkcja globalna	59,0	88,5	101,9	108,6	113,6	114,8
Nakłady materialne na produkcję	26,9	38,8	49,6	57,5	57,8	58,5
Produkcja czysta	32,1	49,7	52,3	51,0	55,8	56,3
Dochód ogólny	35,5	53,2	57,6	57,6	63,2	63,3
Dochód rolniczy	18,7	30,8	37,4	35,5	41,7	41,2
Dochód spoza gospodarstwa	3,4	3,5	5,3	6,6	7,4	7,0
Dochód osobisty	22,08	34,3	42,7	42,1	49,1	48,2
Spżycie ogółem	22,18	29,6	33,8	37,4	39,4	42,9
Akumulacja	-0,1	4,7	9,0	4,7	9,9	5,3
Nakłady na inwestycje	2,1	4,4	8,9	7,2	7,5	6,7
Dynamika						
Przychody z produkcji towarowej	100,0	162,3	243,4	267,5	296,9	288,5
Obciążenie z tytułu obowiązkowych dostaw	100,0	200,0	100,0	96,1	80,4	86,3
Spżycie naturalne	100,0	106,1	113,7	119,1	113,0	121,7
Produkcja globalna	100,0	150,0	172,7	184,0	192,5	194,6
Nakłady pieniężne na produkcję	100,0	144,2	184,3	213,8	214,9	217,5
Produkcja czysta	100,0	154,8	162,9	158,9	173,8	175,4
Dochód ogólny	100,0	149,9	162,2	162,3	178,0	178,3
Dochód rolniczy	100,0	164,7	200,0	189,9	223,0	220,3
Dochód spoza gospodarstwa	100,0	102,9	155,8	194,1	217,6	205,8
Dochód osobisty	100,0	155,3	193,3	190,7	222,4	219,1
Spżycie ogółem	100,0	133,5	152,4	168,6	177,6	195,2
Akumulacja	—	100,0	189,3	100,0	206,4	112,8
Nakłady na inwestycje	100,0	209,5	423,8	342,9	357,1	319,0

Uwaga: Tabele opracowano na podstawie danych zawartych w tabelach 3, 6 i 8, a w zakresie przychodów z produkcji towarowej i spżycia naturalnego na podstawie poszczególnych roczników — „Wyniki rachunkowości rolnej indywidualnych gospodarstw”. Obliczenia własne.

również samo poszukiwanie dodatkowych źródeł zarobkowania, zmniejszają się w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa.

Te wszystkie czynniki powodują, że różnice w dochodach osobistych w różnych grupach gospodarstw są zmniejszane, ale nie eliminowane. Przeliczając dochody osobiste obliczone dla poszczególnych grup gospodarstw na 1 członka rodziny, różnice te jeszcze bardziej maleją. Tak na przykład dochód osobisty na 1 gospodarstwo do 3 ha wynosił w 1961/1962 r. prawie 39 600 zł, a na gospodarstwo 10—15 ha 56 600 zł, to jest ponad 40% więcej, natomiast na 1 członka rodziny dochód osobisty w pierwszej grupie gospodarstw wynosił prawie 9500 zł, a w drugiej grupie 11 300 zł, a więc o 20% więcej. Jest to wynikiem tego, że większe dochody przypadające na gospodarstwa duże są wytwarzane nieco większą liczbą osób, ponieważ liczebność rodzin w tych gospodarstwach jest wyższa⁷. W rezultacie rozpiętość między dochodami osobistymi przypadającymi na 1 członka rodziny w różnych grupach gospodarstw różni się, ale w stopniu mniejszym niżby to wynikało z różnic dochodów, przypadających na 1 gospodarstwo.

Porównując poszczególne elementy wytwarzanego dochodu przez gospodarstwa w Poznańskim i Bydgoskiem z średnimi obliczonymi dla wszystkich gospodarstw w skali kraju należy stwierdzić, że w całym badanym okresie wyniki te obliczone na 1 gospodarstwo są pod każdym względem wyższe w okręgu środkowym zachodnim. Jest to jednak rezultatem tego, że średni obszar gospodarstw badanych w tym okręgu wynosił około 8,5 ha, gdy tymczasem w skali kraju obszar średniego gospodarstwa wynosił 6,3 ha. Przeliczając wytworzone elementy dochodów na 1 członka rodziny różnice również nie znikają, ponieważ w Poznańskim i Bydgoskiem liczebność rodzin chłopskich jest tylko nieznacznie większa (około 4,8 osoby) niż średnia liczebność w skali ogólnopolskiej (4,4 osoby). W okręgu poznańsko-bydgoskim występuje z jednej strony wyższa wydajność gospodarowania na 1 ha, z drugiej zaś strony przypada więcej użytków rolnych na 1 członka rodziny. Oba zatem czynniki wpływają, że dochody osobiste, przypadające na 1 członka rodziny w okręgu poznańsko-bydgoskim są zawsze wyższe niż średnie dochody w skali ogólnopolskiej. Dochody osobiste uzyskiwane na 1 członka rodziny w gospodarstwach chłopskich w okręgu poznańsko-bydgoskim wzrosły z 4690 zł w 1952/1953 r. do 10 020 zł w 1962/1963 r., gdy tymczasem w skali kraju w analogicznych latach wzrost nastąpił z 3840 zł do 8225 zł.

⁷ W roku badanym liczebność rodzin w poszczególnych grupach gospodarstw w okręgu środkowym zachodnim kształtowała się następująco: do 3 ha — 4,25 osób, 3—7 ha — 4,66 osób, 7—10 ha — 5,38 osób, 10—15 ha — 4,88 osób, ponad 15 ha — 5,00 osób. Por. *Wynik rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1961/1962*, IER Warszawa 1963, s. 127.

III

Dochód gospodarstwa rolnego rozkłada się zawsze na wydatki o charakterze konsumpcyjnym i produkcyjnym. Rozdział dochodu na te dwa podstawowe cele jest wynikiem działania szeregu różnych czynników. W różnych okresach rozmaite czynniki mają znaczenie decydujące o podziale dochodów, o kształtowaniu się struktury wydatków w gospodarstwach chłopskich: raz o podziale dochodu decydować mogą potrzeby inwestycyjne i one same przez się określają rozmiary wydatków pieniężnych i strukturę spożycia, w innych zaś warunkach decydują potrzeby konsumpcyjne, a fundusze na inwestycje czy oszczędności są im ściśle podporządkowane. Zmiana poszczególnych kryteriów podziału dochodu zależy w poważnej mierze od warunków ekonomicznych (poziomu osiągniętych dochodów), ogólnej sytuacji politycznej i gospodarczej kraju, zaopatrzenia wsi w odpowiednią masę towarową, polityki państwa względem wsi, a szczególnie perspektyw trwałości posiadania warsztatu rolnego.

Do 1954/1955 r. czynnikiem wiodącym w podziale dochodu gospodarstw chłopskich, zarówno w rejonie poznańsko-bydgoskim, jak i w całym kraju, były potrzeby konsumpcyjne, a nie inwestycyjne. Uzasadnienie takiego stanu rzeczy wynikało zarówno z dość niskiego poziomu dochodów, jak i ogólnej sytuacji politycznej w kraju (zwłaszcza polityki państwa w stosunku do wsi), która nie tworzyła odpowiedniego klimatu dla dynamicznego wzrostu inwestycji, zwłaszcza produkcyjnych. Przeciwnie, akumulacja gospodarstw indywidualnych w tym okresie była minimalna, lub nawet w ogóle nie występowała. W latach wzmoczonego współdziałania wsi 1952/1953 — 1953/1954 miała miejsce dekulacja⁸, to znaczy następowało fizyczne zużywanie się majątku już istniejącego. W roku 1954/1955 nastąpiła lekka poprawa, a wyraźniejszy wzrost akumulacji w Poznańskim i Bydgoskim nastąpił w 1955/1956 r. i następnie w dwóch latach badanych, tj. w latach 1957/1958 i 1961/1962. W liczbach bezwzględnych ogólna akumulacja na gospodarstwo w 1955/1956 r. wynosiła 4700 zł, w roku zaś 1957/1958 — 9000 zł, a w 1961/1962 już 9900 zł (tabela 6).

W wyniku wystąpienia akumulacji w Poznańskim i Bydgoskim następował rozwój budownictwa i przyrost inwentarza żywego i martwego na 1 gospodarstwo chłopskie. Rosły również zapasy gotówki gromadzonej na różnego rodzaju większe inwestycje, a pewna część akumulowanych dochodów wydatkowana była na przyrost zapasów i rezerw. Mało prze-

³ Proces ten zachodził w całej Polsce, chociaż w rejonie poznańsko-bydgoskim miał on nieco mniejsze rozmiary. Por. M. Czerniewska, *Dochody gospodarstw chłopskich w latach 1952/1953—1957/1958*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 1959, nr 5 (dodatek), s. 23. Szczególnie dużą dekulacją cechowały się gospodarstwa wielkorolne (— 1150 zł w 1952/1953 r.) w całej Polsce, a najwyższy proces dekulacji średnio biorąc miał miejsce w 1952/1953 r. w województwie lubelskim.

Tabela 6

Różnice stanu majątkowego na 1 gospodarstwo chłopskie w okręgu środkowym zachodnim
(w zł)

Wyszczególnienie	1952/53	1955/56	1957/58	1959/60	1961/62	1962/63
Akumulacja ogółem	— 78	4683	8987	4592	9884	5262
Budynki i materiały budowlane	— 718	— 218	353	1203	1275 ^a	1834 ^a
Melioracje				— 123	— 81	— 139
Inwentarz żywy	324	829	1445	1665	286	— 584
Inwentarz martwy	— 146	687	3524	736	1011	— 530
Drzewostan	10	— 4	— 18	— 103	668	— 62
Wierzytelności i udziały	63	138	257		— 51	— 120
Zapasy	178	1475	350	233	558	492
Przyrost gotówki	755	1704	2827	1643	4002	2961
Długi	— 667	60	535	— 702	2846	1311
Kupno ziemi	—	—	158	197	220	99

^a Obliczono łącznie z wydatkami na elektryfikację.

Uwaga: Różnica stanu majątkowego ze znakiem ujemnym (—) oznacza zmniejszenie się wartości stanu majątkowego pod koniec roku gospodarczego w stosunku do stanu wyjściowego, tj. wyceny jego na początku roku. W przypadku długów (—) oznacza ich przyrost a (+) zmniejszenie.

Źródło: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za poszczególne lata: 1952/53 — s. 28 1955/56 - s. 29; 1957/58 - s. 37; 1959/60 - s. 64; 1961/62 - s. 68; 1962/63 - s. 67.

znaczano natomiast na kupno ziemi. Mimo wzrostu akumulacji gospodarstwa chłopskie mało z niej przeznaczały na melioracje. Pod tym ostatnim względem gospodarstwa w Poznańskim i Bydgoskim wykazywały zawsze reprodukcję zwiężoną.

Szczególnie interesujący jest jednak ciągły przyrost gotówki na 1 gospodarstwo chłopskie. Trudno jest przewidzieć dokładnie, na jakie cele te narastające zapasy pieniądza zostaną w przyszłości wydatkowane. Z punktu widzenia zaopatrzenia wsi celowe byłoby przeprowadzenie specjalnej ankiety wśród chłopów „o przyszłych kierunkach wydatkowania wzrastających zasobów pieniężnych”. Według dotychczasowych dyspozycji tymi kwotami, część z nich przeznaczona jest na wzrost konsumpcji, a część na akumulację, umożliwiającą w szczególności zwiększenie stanu posiadanych budynków, maszyn i urządzeń rolniczych oraz rozwoju hodowli. Istnieją także przykłady, że te zasoby pieniężne w znacznym stopniu gromadzone są na remonty kapitalne budynków mieszkalnych i gospodarczych oraz na urządzenia szklarni, okien inspekcyjnych i produkcję materiałów budowlanych itp.

Rozpatrując wysokość akumulacji można stwierdzić, że akumulacja w gospodarstwach chłopskich w Poznańskim i Bydgoskiem średnio biorąc odbywa się w zupełności lub w przeważającej części z dochodów spoza gospodarstwa. Można powiedzieć, że dochód rolniczy nie zabezpieczał w pełni w gospodarstwach procesu reprodukcji rozszerzonej.

Proces ten zresztą jeszcze wyraźniej obserwować można w innych rejonach kraju, a średnie dla Polski wykazują, że akumulacja zawsze w całości pochodziła z dochodów spoza gospodarstwa (patrz tabela 7).

Wyniki rachunkowości rolnej wskazują również na to, że w okręgu poznańsko-bydgoskim najwyższą akumulację wśród gospodarstw bada-

Tabela 7

Porównanie dochodów spoza gospodarstwa oraz akumulacji w okręgu poznańsko-bydgoskim i w Polsce

Wyszczególnienie	Średnio na 1 gospodarstwo w tys. zł		Stosunek danych okręgu do wyników ogólnych
	Okręg poznańsko-bydgoski	Polska	
1955/56			
Dochód spoza gospodarstwa	3,5	3,4	102,9
Akumulacja	4,7	2,5	188,0
Procent akumulacji pochodzącej z dochodu spoza gospodarstwa	74,5	100	×
1957/58			
Dochód spoza gospodarstwa	5,3	3,9	135,9
Akumulacja	9,0	3,8	234,2
Procent akumulacji pochodzącej z dochodu spoza gospodarstwa	59,6	100	×
1959/60			
Dochód spoza gospodarstwa	6,6	4,7	140,4
Akumulacja	4,7	3,4	138,2
Procent akumulacji pochodzącej z dochodu spoza gospodarstwa	100	100	×
1961/62			
Dochód spoza gospodarstwa	7,4	5,4	137,0
Akumulacja	9,9	5,1	194,1
Procent akumulacji pochodzącej z dochodu spoza gospodarstwa	74,7	100	×
1962/63			
Dochód spoza gospodarstwa	7,0	5,5	127,2
Akumulacja	5,3	1,9	279,0
Procent akumulacji pochodzącej z dochodu spoza gospodarstwa	100	100	×

Tabelę opracowano na podstawie danych zawartych w tabeli 3, a w odniesieniu do Polski w oparciu o wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za poszczególne lata.

nych posiadały najczęściej gospodarstwa o obszarze 10 do 15 ha i gospodarstwa najmniejsze o obszarze do 3 ha⁹.

Grupy gospodarstw 3—7 ha i 7—10 ha w poszczególnych latach wykazywały akumulację w liczbach bezwzględnych niższą lub tylko zbliżoną do gospodarstw najmniejszych. Ponadto można stwierdzić, że akumulacja w gospodarstwach większych i największych, zostaje pokrywana w coraz większym stopniu z dochodów rolniczych. Natomiast w gospodarstwach małych i średnich prawie cała akumulacja pochodzi z dochodów uzyskiwanych poza gospodarstwem rolnym. Jest to proces zrozumiały, ponieważ gospodarstwa małe i średnie umożliwiają — jak dotąd — uzyskiwanie dochodów rolniczych pozwalających na zaspokojenie przeciętnego funduszu konsumpcji, ale nie gwarantują możliwości wygosparowania funduszu akumulacji. Z drugiej zaś strony gospodarstwa te najczęściej wykazują rezerwy siły roboczej i pociągowej, co umożliwi im zdobywanie dodatkowych dochodów poza warsztatem rolnym w sposób sezonowy lub stały.

IV

Wśród pozycji związanych bardzo ściśle z podziałem dochodów ludności chłopskiej bardzo istotną rolę spełniają wydatki na inwestycje w środki trwałe, a wśród nich na inwestycje produkcyjne, które bezpośrednio wpływają na zmiany wielkości produkcji rolnej. Do inwestycji produkcyjnych w gospodarstwach chłopskich zaliczamy wydatki na zakup maszyn rolniczych, kupno materiałów budowlanych i robocizny fachowej, wydatki na budownictwo gospodarcze, opłaty melioracyjne, część opłat elektryfikacyjnych i kupno ziemi od państwa. Inwestycje zaś nieprodukcyjne w gospodarstwach chłopskich obejmują zakupy materiałów budowlanych i robocizny fachowej związanych z budownictwem mieszkaniowym oraz część opłat elektryfikacyjnych. Obliczenie oddzielne poszczególnych rodzajów inwestycji, czy choćby inwestycji produkcyjnych i nieprodukcyjnych jest w obecnym stanie posiadania materiałów niemożliwe. Dlatego też ograniczymy analizę jedynie do przedstawienia ogólnej wysokości inwestycji, z podziałem na inwestycje w zakresie budynków i melioracji oraz maszyn i narzędzi. Trzeba w tym miejscu jednak podkreślić, że faktyczne realne inwestycje są większe od wykazywanych przeze mnie, ponieważ dane przedstawiają jedynie wysokość wydatków w pieniądzu, przeznaczonych przez chłopów na te cele. Wyniki przedstawiane natomiast nie ujmują wartości własnej pracy świadczonej przez chłopów przy realizacji tych inwestycji. Z tego względu obliczenie pełnego zakresu wysokości inwestycji powinno obejmować

⁹ Por. Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1961/62, Warszawa 1963, s. 138.

zarówno wydatki pieniężne na ten cel, jak również wartość własnej pracy chłopów. Brak jednak wyceny tego drugiego składnika pozwala jedynie na analizę inwestycji tylko z punktu widzenia wydatków pieniężnych przeznaczonych przez chłopów na środki trwałe¹⁰.

Rozpatrując wysokość inwestycji w cenach bieżących w gospodarstwach indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną w okręgu poznańsko-bydgoskim w badanym okresie należy stwierdzić, że nastąpił wzrost z 2100 zł do 6700 zł na 1 gospodarstwo, to jest wzrost o ponad 200%. Największy jednak rozwój inwestycji miał miejsce w 1957/58 r. Wartość inwestycji wzrosła do 8900 zł na 1 gospodarstwo. W następnych latach inwestycje wykazywały tendencję spadkową i w 1962/63 r. osiągnęły poziom 6700 zł (patrz tabela 8).

Tabela 8

Wydatki pieniężne na inwestycje na 1 gospodarstwo chłopskie (w tys. zł)

Wyszczególnienie	1952/53	1955/56	1957/58	1959/60	1961/62	1962/63
Polska	1,0	2,6	5,2	4,8	5,2	5,3
Okręg środkowy zachodni	2,1	4,4	8,9	7,2	7,5	6,7
Stosunek danych z okręgu do wyników ogólnopolskich	210,0	169,2	171,2	150,0	144,2	126,4
Dynamika wydatków pieniężnych na inwestycje w cenach bieżących						
Polska	100,0	260,0	520,0	480,0	520,0	530,0
Okręg środkowy zachodni	100,0	209,5	423,8	342,9	357,1	319,0
Odsetek wydatków na inwestycje w dochodzie osobistym						
Polska	5,8	10,1	16,9	14,0	13,6	14,9
Okręg środkowy zachodni	9,5	12,9	20,8	17,1	15,3	13,9

Tabele opracowano na podstawie pracy M. Czerniewskiej, *Dochody gospodarstw chłopskich w 1959/160*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1961, nr 6, s. 74 i 76, oraz Wyników rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za poszczególne lata. Przeliczenia własne.

¹⁰ Warto zaznaczyć, że w zakresie obliczeń wydatków pieniężnych na inwestycje w gospodarce chłopskiej istnieje duża różnica między wynikami uzyskanymi przez GUS i IER. Według szacunku IER wydatki pieniężne na inwestycje były w pierwszych latach średnio trzykrotnie wyższe, a w następnych około dwukrotnie wyższe od danych GUS-u. Różnice w pewnym stopniu wynikają z różnych metod obliczania, a głównie z tego, że GUS pewną część wydatków przeznaczonych na naprawy i konserwacje środków trwałych oraz kupno sprzętu rolniczego zalicza nie do inwestycji, a do bezpośrednich nakładów pieniężnych na produkcję. Tymczasem IER te nakłady zalicza jako nakłady inwestycyjne. Drugą przyczyną różnic jest niedoszacowanie przez GUS znacznych wydatków pieniężnych na inwestycje, czynione na rynku prywatnym, szczególnie w zakresie zakupów wozów ogumionych, drewna i desek, a także cegieł, pustaków, dachówek, okien, wapna, pieców itp. Z tych względów obliczenia IER są bardziej prawdopodobne oraz pełniejsze i służ-

Porównując absolutną wielkość inwestycji w gospodarstwach indywidualnych w okręgu poznańsko-bydgoskim z danymi dla Polski widzimy, że w całym okresie badanym były one wyższe. Dynamika jednak wzrostu inwestycji w skali ogólnopolskiej była zawsze większa, co nieustannie prowadziło do spłaszczenia różnic. Inwestycje w okręgu poznańsko-bydgoskim były większe o 110% w 1952—53 r. a w 1962/63 r. już tylko o 27%. Pięciokrotny wzrost wartości inwestycji w skali kraju, a tylko trzykrotny w Poznańskim i Bydgoskiem spowodowały znaczne wyrównanie się poziomów inwestycji na 1 gospodarstwo chłopskie.

Najpoważniejszymi grupami wydatków na inwestycje były w całym okresie wydatki na budynki i materiały, maszyny i narzędzia oraz na elektryfikację. Te grupy wydatków stanowiły przytłaczający odsetek wszystkich inwestycji, często nawet 100%. Wśród tych inwestycji największy udział miały zawsze wydatki na budownictwo i remonty budynków, na materiały budowlane, maszyny i duże narzędzia, wozy ogumione, drewno i deski, robociznę fachowców budowlanych itp. Na poziom i strukturę inwestycji obok dochodów i określonej polityki państwa wpłynęło w badanym okresie również nierównomierne, a często niedostateczne zaopatrzenie materiałowe.

Porównując wielkość wydatków na inwestycje z wysokością dochodów uzyskiwanych przez chłopów poza gospodarstwem rolnym można stwierdzić dużą korelację. Często te wielkości są do siebie zbliżone albo prawie identyczne, oznacza to, że poziom gospodarki chłopskiej w małym stopniu zapewniał reprodukcję rozszerzoną w zakresie środków trwałych i głównym źródłem sfinansowania inwestycji były dochody z pracy poza gospodarstwem rolnym

THE INCOMES IN INDIVIDUAL FARMS IN THE MID-WESTERN REGION

S u m m a r y

The research work is based on the results obtained from agricultural accountancy notes kept by approximately 140 peasant farms in the mid-western region. This region comprises almost the whole territory of the voivodships of Poznań and Bydgoszcz. The results of study have been presented on the data of the following years: 1952/53, 1955/56, 1957/58, 1959/60, 1961/62 and 1962/63.

In the said periods of time the farms' incomes were changing chiefly under the influence of the following factors: the volume of production, the prices of agricultural produce, the obligation to the state and the revenues drawn from non-agricultural occupations. The value of global production in the examined period has increased by 95% — thanks to the rise in the volume of crops and to the rise in procurement prices. The burden of obligation has decreased by 14% —

niejsze. Por. E. Gorzelak, *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, PWN Warszawa 1963, s. 183—188 oraz M. Czerniewska, *Dochody gospodarstw chłopskich w 1958/1959*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1960, nr 6 (dodatek).

especially in view of the reduced compulsory supply quotas, whereas the non-agricultural incomes have increased by 105%. All of those changes had a positive effect on the size of final incomes of peasant farms, rising them by 120%. The incomes falling on one member of peasant family reached in 1962/63 the amount of over 10 thousand zł., and were thus higher from the average income prevailing on a nationwide scale by 1800 zł.

The earned incomes were always spent on consumption and production expenditures. In different periods various factors played, however, a decisive role in the way of spending incomes. Up to 1954/55, the prime factor in that respect were the consumption and not the production requirements. The accumulation at that time had been very small and even in the period of 1952/3 and 1953/54 a disaccumulation had taken place. It is only since 1956 that began a distinct but uneven rise in accumulation. This accumulation led to house construction activities, to the increase in livestock and farm equipment, to money saving habits and to the increase in stocks and reserves. In respect, however, to expenditures on renovations of melioration schemes, the examined farms showed for all the period in question only a limited reproduction.

The accumulation in bigger farms is being derived mainly from agricultural income, whereas in the smaller and medium ones almost the whole accumulation has its origin in incomes drawn from non-agricultural occupations.